

การจัดการความรู้และคุณลักษณะของชุมชน ชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์ Knowledge Management and Characteristics in Communities of Practice in Organic Farming

- ชลัช กลิ่นอุบล
- เจ้าพนักงานสาธารณสุขชำนาญงาน
- สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดเพชรบุรี
- E-mail: chalatg@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาการจัดการความรู้ของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์ คุณลักษณะของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์ และเพื่อเสนอแนะแนวทางในการจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์ โดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ พื้นที่ในการวิจัยครั้งนี้ คือ ชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดพิจิตร เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธี การสัมภาษณ์ชาวานา (interviews) การสัมภาษณ์กลุ่ม (group interviews) และการสังเกต (observation) ปฏิบัติการของชาวานาในพื้นที่ ผลการศึกษาพบว่า คุณลักษณะของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์ประกอบด้วย 1) โดเมนหรือเป้าหมาย 2) ความเป็นชุมชน 3) แนวปฏิบัติของชุมชน ซึ่งใน 3 พื้นที่ สามารถจำแนกเป็นกลุ่มได้ ดังนี้ กลุ่มที่มีพื้นฐานทางด้านเกษตรอินทรีย์ พื้นฐานทางด้านสุขภาพ และพื้นฐานทางด้านประชาสังคม โดยคุณลักษณะกลุ่มที่มีพื้นฐานทางด้านเกษตรอินทรีย์จะมีผลลัพธ์การทำเกษตรอินทรีย์ที่ดีกว่ากลุ่มอื่นๆ ในส่วนการจัดการความรู้ของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์ พบว่าผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการดึงเอาศักยภาพหรือความรู้ที่มีอยู่ในตัวของชาวานาออกมา โดยการจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่ยึดหลักชาวานาเป็นศูนย์กลางตามหลักการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ การเรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงในแปลงนามีการเปรียบเทียบผล ดังนั้น แนวทางใน

การจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนชาวนา ต้องมีการประยุกต์ใช้ กระบวนการเรียนรู้ตามความเหมาะสมแต่ละพื้นที่ หรือการพิจารณาจากทุนในพื้นที่เป็นหลัก และการพัฒนาแกนนำชาวนานักปฏิบัติให้เป็นผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดทักษะการจัดการกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนชาวนานักปฏิบัติ

คำสำคัญ: การจัดการความรู้ ชุมชนนักปฏิบัติ กระบวนการเรียนรู้ เกษตรอินทรีย์

Abstract

The purpose of this research was to study knowledge management in organic farming and the characteristics of practicing communities of organic farmers, and to propose guidelines to improve learning within the community of organic farming practices. This research was qualitative and the population used in this study was a community of farmers practicing organic farming in the areas of Supanburi, Nakhonsawan and Pichit provinces. Tools used for data collection consisted of interviews with farmers, group interviews and observation of farmer practices within the areas. Research results showed that characteristics of communities practicing organic farming could be categorized into three groups as follows: the group with organic farming backgrounds, the group with health backgrounds, and the group with civil society backgrounds, which later led to organic farming and obtained better outcomes than any other group. Knowledge management for the organic farming learning process of a practicing community required a facilitator to draw tacit knowledge from farmers' experience from practice and from the farmer's center for adult education to compare the learning outcomes. The guidelines to improve the organic farming practicing community learning process is to apply potential assessment of the community and use a development facilitator from the farmers in order to create a skill learning process in practicing communities.

Keywords: Knowledge Management, Practicing Community, Learning Process, Organic Farming

บทนำ (Introduction)

การพัฒนาประเทศตามแนวทางเศรษฐกิจกระแสหลักที่ผ่านมา ได้ทำให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงแบบก้าวกระโดดไปสู่สังคมใหม่ที่มีความซับซ้อนในด้านหนึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศไทยในการพัฒนาไปอย่างรวดเร็ว แต่การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วโดยมองเรื่องเศรษฐกิจเป็นหลักได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนไทยและสังคมไทย ในภาคการเกษตรก็เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะชาวนาที่จัดได้ว่ามีจำนวนมากที่สุดในภาคเกษตร ประสบกับภาวะขาดทุน มีหนี้สิน ชาวนาส่วนหนึ่งต้องซื้อข้าวกิน ขาดความมั่นคงทางด้านอาหารทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน (เนาวรัตน์ พลายน้อย และคณะ, 2548: 2) ก่อให้เกิดวิกฤติปัญหาต่อคุณภาพชีวิต สังคม สุขภาพ และคุณภาพของระบบนิเวศ

อย่างไรก็ตาม จากปัญหาที่เกิดขึ้นแนวทางในการแก้ปัญหาที่กล่าวมา มีการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตหันกลับไปพึ่งธรรมชาติ อาศัยการทำเกษตรอินทรีย์ซึ่งเป็นทางเลือกหนึ่งของระบบเกษตร ในปัจจุบัน แต่จากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม สภาพปัญหาที่มีความซับซ้อนมากขึ้น ทำให้พบว่าการจัดการแก้ไขปัญหานั้นไม่สามารถกระทำได้ง่าย จำเป็นที่จะต้องใช้ความรู้และวิธีการใหม่ๆ เพื่อแก้ปัญหาให้ตรงจุด ซึ่งการจัดการความรู้ของชาวนาในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ โดยการรวมตัวกันของชาวนาอาศัยหลักการของชุมชนนักปฏิบัติ (community of practice) เป็นความพยายามจัดการความรู้ของชุมชนที่ถูกพัฒนาขึ้นมาจากแนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ (Wenger, et al., 2002: 13) ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ในระดับกลุ่มหรือชุมชน ซึ่งที่ผ่านมามีชาวนาในประเทศในพื้นที่

ภาคเหนือตอนล่าง และภาคกลางตอนบน ซึ่งเป็นเขตพื้นที่ที่ได้รับการพัฒนาระบบชลประทาน และเป็นพื้นที่หลักในการผลิตข้าวของประเทศไทย มีการรวมตัวกันหลากหลายรูปแบบ ภายใต้กรอบแนวคิดของการจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนักปฏิบัติพบว่าใน 3 จังหวัด ประกอบด้วย จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดพิจิตร ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีชาวนารวมตัวกันชัดเจน เพื่อจัดการความรู้ในเรื่องการทำเกษตรอินทรีย์ มีความต้องการจะนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในการพลิกฟื้นและปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตของชาวนา นอกจากนั้น ชาวนาในกลุ่มนี้ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรเอกชนที่ต้องการขยายแนวคิดการทำเกษตรอินทรีย์ออกไป

จากความสำคัญของการจัดการความรู้ของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจคุณลักษณะของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์ว่ามีลักษณะอย่างไร ชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์มีการจัดการความรู้อย่างไร และตลอดจนค้นหาแนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์

วัตถุประสงค์ของการศึกษา (Objectives)

1. เพื่อศึกษาคุณลักษณะชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์
2. เพื่อศึกษาการจัดการความรู้ชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์
3. เพื่อเสนอแนวทางในการจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์

วิธีดำเนินการวิจัย (Methodology)

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) พื้นที่ในการวิจัยครั้งนี้ คือ ชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่

ภาคเหนือตอนล่าง และภาคกลางตอนบน ซึ่งเป็นเขตพื้นที่ที่ได้รับการพัฒนาระบบชลประทาน และเป็นพื้นที่หลักในการผลิตข้าวของประเทศไทยตลอดจนเป็นชุมชนชาวนาที่มีการรวมตัวกันทำเกษตรอินทรีย์อย่างเข้มข้นและชัดเจน ดังนี้

จังหวัดสุพรรณบุรีประกอบด้วยโรงเรียนชาวนา 1) ตำบลวัดดาว อำเภอบางปลาม้า 2) ตำบลไร่รอด อำเภอดอนเจดีย์ 3) ตำบลบ้านดอน อำเภออู่ทอง 4) ตำบลบ้านโพธิ์ อำเภอเมือง

จังหวัดพิจิตรประกอบด้วยกลุ่มข้าวสะอาด 1) ตำบลตะพานหิน อำเภอวังห้ว 2) ตำบลไร่รอบ อำเภอวังไทรพูน 3) ตำบลจี่วราย อำเภอบางมูลนาก

จังหวัดนครสวรรค์ประกอบด้วยโรงเรียนชาวนา 1) ตำบลบางแก้ว อำเภอบรรพตพิสัย 2) ตำบลหนองตา อำเภอบรรพตพิสัย 3) ตำบลเกยชัย อำเภอชุมแสง 4) ตำบลมาบแก อำเภอลาดยาว 5) ตำบลสายลำโพง อำเภอท่าตะโก

วิธีการที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

วิธีการที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย การสัมภาษณ์ชาวนา (interviews) การสัมภาษณ์กลุ่ม (group interviews) การสังเกต (observation) ปฏิบัติการของชุมชนชาวนาในพื้นที่

การรวบรวมข้อมูล

ระยะที่ 1 เป็นการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชุมชนชาวนาใน 3 พื้นที่

ระยะที่ 2 เป็นการรวบรวมข้อมูลจากการลงพื้นที่ ตั้งแต่เดือนสิงหาคม 2549-กรกฎาคม 2550 ซึ่งมีวิธีการ ดังนี้

การสัมภาษณ์ชาวนา (interviews) เป็นการ

สัมภาษณ์ชาวนาในเชิงลึกที่เป็นแกนนำในแต่ละกลุ่ม จำนวนกลุ่มละ 5 คน

สัมภาษณ์กลุ่มชาวนา (group interviews) เป็นการสัมภาษณ์กลุ่มชาวนาที่เป็นสมาชิกกลุ่ม จำนวนกลุ่มละประมาณ 5-10 คน

การสังเกต (observation) ปฏิบัติการของชุมชนชาวนาในพื้นที่ เป็นการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในแต่ละครั้งที่ชาวนามีการรวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรอินทรีย์

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร (content analysis) และการวิเคราะห์เชิงตรรกะโดยใช้เหตุผลในการอธิบายปรากฏการณ์ และจากข้อเท็จจริงมาตีความเพื่อหาข้อสรุปในพื้นที่ และเปรียบเทียบลักษณะของข้อมูลเพื่อหาความเชื่อมโยงบริบท ปรากฏการณ์ต่างๆ เพื่อหาข้อสรุปทั้งหมด

ผลการศึกษา (Results)

บริบททั่วไปของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์

ลักษณะของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์ ในพื้นที่ 3 จังหวัด ประกอบด้วย มูลนิธิข้าวขวัญ จังหวัดสุพรรณบุรี โรงเรียนชาวนานครสวรรค์ และกลุ่มข้าวสะอาด มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร จังหวัดพิจิตร พบว่า สมาชิกชุมชนชาวนานักปฏิบัติส่วนใหญ่เป็นผู้ชายที่มีอายุเฉลี่ย 50 ปี ขึ้นไป มีพื้นที่การทำนาอยู่ในเขตชลประทานที่มีการทำนาปรังกันอย่างเข้มข้น มีบางส่วนที่อยู่นอกเขตชลประทานที่มีการทำนาปีละครั้ง แต่ในอดีตที่ผ่านมาพื้นที่ทั้งหมดมีการใช้สารเคมีจำนวนมาก พื้นที่นี้เป็นชุมชนที่มีวัฒนธรรม และวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับ

การทำนายนานก่อนที่ทางมูลนิธิ หรือกลุ่มต่างๆ จะเข้ามาดำเนินการส่งเสริมในเรื่องการทำเกษตรอินทรีย์ บริบทของกลุ่มที่เข้ามาดำเนินการสนับสนุนชุมชนชาวนา พบว่า มีความแตกต่างกัน ดังนี้ มูลนิธิข้าวขวัญ (มขช.) เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินงานด้านการพัฒนาเทคโนโลยีเกษตรที่เหมาะสมกับท้องถิ่น พัฒนาพันธุ์กรรมข้าว และพืชพื้นบ้าน วิจัยและพัฒนาผลกระทบของสารเคมีทางการเกษตร ตลอดจนค้นหาทางเลือกร่วมกับเกษตรกรในการทำเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมี โรงเรียนชาวนา นครสวรรค์ เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของชนชั้นกลางของจังหวัดนครสวรรค์ ได้แก่ นักวิชาการ แพทย์ ครู-อาจารย์ นักธุรกิจ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อกระตุ้นให้คนนครสวรรค์เกิดการเคลื่อนไหว เกิดวิถีชีวิตสาธารณะ เพื่อสร้างองค์ความรู้เรื่องการจัดการเมืองโดยภาคประชาชน และร่วมกันดำเนินกิจกรรมอย่างมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง เพื่อพัฒนาและปรับปรุงให้จังหวัดนครสวรรค์เป็นเมืองน่าอยู่ในขณะที่มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร ซึ่งเป็นองค์กรอิสระประกอบด้วยนักวิชาการ เจ้าหน้าที่ของรัฐ นักธุรกิจ เกษตรกร และตัวแทนภาคประชาชนที่มาร่วมกันเพื่อขับเคลื่อนประเด็นสาธารณะต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิจิตร จากบริบทของชุมชนชาวนานักปฏิบัติสามารถที่จะจำแนกแบบแผนตามวัตถุประสงค์ของกลุ่มที่สนับสนุนชุมชนชาวนานักปฏิบัติได้เป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีพื้นฐานทางด้านการทำเกษตรอินทรีย์ กลุ่มที่มีพื้นฐานทางด้านภาคประชาสังคม และกลุ่มที่มีพื้นฐานทางด้านสุขภาพ

คุณลักษณะของชุมชนชาวนานักปฏิบัติ เกษตรอินทรีย์

การศึกษาคุณลักษณะของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์ครั้งนี้ เป็นการศึกษาคุณลักษณะของชุมชนชาวนาภายใต้กรอบโครงสร้างการจัดการความรู้ในรูปแบบ ชุมชนนักปฏิบัติ (community of practice) ประกอบด้วย เป้าหมายการเรียนรู้ของชุมชน (domain), ความเป็นชุมชน (community) และแนวปฏิบัติ (practice) ผลจากข้อมูลการสัมภาษณ์กลุ่มชาวนาพบว่ามีคุณลักษณะของชุมชนดังต่อไปนี้

เป้าหมายการเรียนรู้ของชุมชน (domain) พบว่า ทั้ง 3 กลุ่ม มีประเด็นที่ใกล้เคียงกัน คือ การลดต้นทุนการผลิต ดังที่ชาวนากล่าวว่า “ถ้าทำต่อไปคงไม่รอด จากภาระหนี้สินที่เพิ่มขึ้น” (กลุ่มโรงเรียนชาวนา ตำบลไร่รอด อำเภอดอนเจดีย์, สัมภาษณ์, วันที่ 6 กันยายน 2549) รองลงมาในเรื่องปัญหาสุขภาพ และในเรื่องของการรักษาสุขภาพแวดล้อม โดยการกำหนดเป้าหมายเกิดจากปัญหาของชุมชนที่ประสบอยู่ หรือวิกฤติของชุมชนในเรื่องต้นทุนการผลิต ซึ่งการกำหนดเป้าหมายของชุมชนนั้น ผู้อำนวยการความสะอาดในการเรียนรู้* และแกนนำชุมชนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในกระบวนการช่วยกำหนดเป้าหมายการเรียนรู้ของชุมชนให้มีความชัดเจนขึ้น

ความเป็นชุมชน (community) ในเรื่องสิ่งยึดเหนี่ยวภายในชุมชนชาวนาพบว่า มีความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติ และวัฒนธรรมเดียวกัน โดยมีจุดศูนย์

* ผู้อำนวยการความสะอาดในการเรียนรู้ หมายถึง ผู้มีหน้าที่ในการช่วยเหลือกลุ่มชาวนาให้บรรลุเป้าหมายของกลุ่ม ช่วยรักษาสัมพันธ์ภายในกลุ่ม และช่วยพัฒนาแนวปฏิบัติของกลุ่ม ช่วยในการระบุประเด็นสำคัญในการจัดการเรียนรู้ การวางแผน และสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่มชาวนา ตลอดจนการเชื่อมโยงสมาชิกชาวนาเข้าหากัน

รวมในชุมชน เช่น วัดในชุมชน หรือกลุ่มที่ตั้งขึ้นก่อนแล้วและมีกิจกรรมร่วมกัน ในเรื่องโครงสร้างภายในชุมชนพบว่าส่วนใหญ่ชุมชนมีการบริหารที่มีผู้นำชุมชน และกรรมการ ที่มีการแบ่งหน้าที่รับผิดชอบอย่างชัดเจน ในส่วนของสมาชิกชุมชนประกอบด้วย

1. ผู้อำนวยการความสะดวกในการเรียนรู้ ในการศึกษาคั้งนี้ พบว่าแต่ละกลุ่มมีความแตกต่างกันตามที่มา ดังนี้ มูลนิธิข้าวขวัญสุพรรณบุรี มาจากเจ้าหน้าที่ภาคสนามของมูลนิธิ โรงเรียนชาวนานครสวรรค์ มาจากเจ้าหน้าที่ประจำโครงการ มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร มาจากแกนนำที่ผ่านการอบรมพอ. (วิทยากรกระบวนการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและการพึ่งพากันเอง) โดยผู้อำนวยการความสะดวกในการเรียนรู้มีบทบาทหน้าที่ช่วยให้ชุมชนชาวนารวมตัวกัน แนะนำในเรื่องความรู้ จัดหาวิทยากรภายนอกมาให้กับชุมชน แนะนำสถานที่ดูงาน เป็นผู้ประสานงานและเชื่อมโยงสมาชิกชุมชนให้ร่วมกันทำกิจกรรมร่วมกัน

2. แกนนำชุมชน* ผลการศึกษา พบว่าทั้ง 3 กลุ่ม มีบทบาทหน้าที่ไม่แตกต่างกัน คือ เป็นผู้มีบทบาทในการทดลองเรียนรู้ และมีส่วนช่วยในการบริหารจัดการชุมชน

3. กลุ่มเปลือกนอก** ผลการศึกษา พบว่าทั้ง 3 กลุ่มไม่มีความแตกต่างกันมากนัก คือ เป็นกลุ่มที่เข้าร่วมกิจกรรมแต่จะไม่แสดงความคิดเห็นหรือออกความเห็น เป็นผู้ที่ลงมือปฏิบัติตามที่แกนนำกลุ่มให้คำแนะนำ

* แกนนำชุมชน หมายถึง บุคคลที่เป็นสมาชิกในกลุ่มที่เข้าร่วมในการเรียนรู้ของกลุ่มอย่างกระตือรือร้นและสม่ำเสมอ และมีส่วนในการกำหนดเป้าหมายของกลุ่มและรับผิดชอบต่อบทบาทผู้นำของกลุ่ม

** กลุ่มเปลือกนอก หมายถึง ชาวนาที่เป็นสมาชิกทั่วไปในกลุ่ม ที่เข้าร่วมกิจกรรมในกลุ่ม และเป็นกลุ่มที่ปฏิบัติตามกลุ่มแกนนำของกลุ่ม

แนวปฏิบัติ (practice) ของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์ ในเรื่องการออกแบบการเรียนรู้พบว่า ส่วนใหญ่มีการสร้างข้อตกลงร่วมกันหรือติดการร่วมกัน โดยใช้วิธีการเรียนรู้หลากหลายแนวทาง ถึงแม้ว่าในช่วงแรกชื่อนามองว่า “ทำแบบที่ผ่านมายังไม่ค่อยจะได้กิน แล้วทำแบบนี้จะได้กินหรือ” (กลุ่มโรงเรียนชาวนา ตำบลวัดดาว อำเภอบางปลาม้า, สัมภาษณ์, วันที่ 4 กันยายน 2549) อย่างไรก็ตาม แนวทางการเรียนรู้ที่ใช้ในการเรียนรู้อาศัยชาวนาเป็นศูนย์กลางตามหลักการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ การเรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงในแปลงนา ในส่วนวิธีการเรียนรู้ข้ามชุมชนนักปฏิบัติชาวนาเกษตรอินทรีย์ พบว่า เกิดขึ้นจากการไปดูงาน และการเป็นพื้นที่ดูงาน ซึ่งการไปดูงานเกิดจากแกนนำที่มีความสนใจจะไปเรียนรู้กับกลุ่มอื่นๆ และนำมาขยายต่อในพื้นที่ และเกิดจากกิจกรรมที่กลุ่มสนับสนุนออกแบบไว้ เช่น กิจกรรมเพื่อนเยี่ยมเพื่อนของมูลนิธิข้าวขวัญ ในส่วนของหลักสูตร พบว่า ความเข้มข้นของหลักสูตรมีความแตกต่างกัน เช่น มูลนิธิข้าวขวัญ ใช้หลักสูตรในเรื่องการควบคุมแมลงโดยชีววิธี การปรับปรุงบำรุงดิน และการปรับปรุงพันธุ์ข้าว ซึ่งมีความเข้มข้นในรูปแบบของโรงเรียนชาวนา ขณะที่กลุ่มข้าวสะอาดมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรใช้หลักสูตรการผลิตฮอร์โมน และโรงเรียนชาวนานครสวรรค์ ใช้การเรียนรู้ตามหลักสูตร IPM (Integrated Pest Management)

จากข้อมูลคุณลักษณะของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์ที่กล่าวมา สามารถที่จะสรุปคุณลักษณะของชุมชนชาวนานำเสนอดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงคุณลักษณะของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์

คุณลักษณะของชุมชน	กลุ่มที่มีพื้นฐานทางด้าน การทำเกษตรอินทรีย์	กลุ่มที่มีพื้นฐานทางด้าน ภาคประชาสังคม	กลุ่มที่มีพื้นฐานทางด้าน สุขภาพ
1. เป้าหมายของชุมชน	1. ลดต้นทุนการผลิต 2. สุขภาพ 3. สภาพแวดล้อม 4. ทุกข์ของชาวนา	1. ลดต้นทุนการผลิต 2. สุขภาพ 3. สภาพแวดล้อม 4. แก้ปัญหาหนี้สิน	1. เพิ่มผลผลิต 2. สุขภาพ 3. สภาพแวดล้อม 4. การผลิตข้าวเพื่อบริโภคเอง
การมีส่วนร่วมในการ กำหนดโดเมน	1. แคนนำ 2. ผู้อำนวยการ ในการเรียนรู้	1. แคนนำ 2. ผู้อำนวยการ ในการเรียนรู้	1. ประธานกลุ่ม 2. แคนนำ 3. ผู้อำนวยการ ในการเรียนรู้
2. ความเป็นชุมชน			
โครงสร้างชุมชน สมาชิกในกลุ่ม	มีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง	มีโครงสร้าง	มีโครงสร้าง
1) ผู้อำนวยการ ในการเรียนรู้			
1.1 ทีมา	เจ้าหน้าที่ภาคสนาม	เจ้าหน้าที่ประจำโครงการ	แกนนำปราชญ์ชาวบ้านในพื้นที่
1.2 บทบาทหน้าที่หลัก	เรียนรู้ร่วมกับนักเรียนชาวนา	การประสานงาน	เป็นวิทยากรให้ความรู้
2) แกนนำของกลุ่ม	1. บริหารจัดการกลุ่ม 2. ทดลองปฏิบัติให้เห็นผล	1. บริหารจัดการกลุ่ม 2. ทดลองปฏิบัติให้เห็นผล	1. บริหารจัดการกลุ่ม 2. เป็นวิทยากรให้ความรู้
3) กลุ่มเปลือกนอก	ปฏิบัติตามแกนนำกลุ่ม	ปฏิบัติตามแกนนำกลุ่ม	ปฏิบัติตามแกนนำกลุ่ม
3) แนวปฏิบัติของชุมชน			
การออกแบบ การเรียนรู้ การเรียนรู้ภายในกลุ่ม	มีกติการ่วมกันที่เข้มข้น 1. การเรียนรู้จากการปฏิบัติ จริง 2. การทำพิธีบูชา 3. การให้รางวัล 4. เรียนรู้แบบห้องเรียน 5. กระบวนการทำซ้ำ 6. การเชื่อมโยงกับวัฒนธรรม/ วิถีชีวิต	มีแปลงนาสาธิต 1. เรียนรู้แบบค้นพบ 2. ให้ศักดิ์ศรีคุณค่าของชาวนา 3. เรียนรู้แบบห้องเรียน 4. การเรียนรู้จากการปฏิบัติ 5. การเปรียบเทียบ 6. การสร้างความตระหนัก	การเรียนรู้จากปราชญ์ชาวบ้าน 1. ตัวแบบที่ประสบผลสำเร็จ 2. การเชื่อมโยงกับสุขภาพ 3. การเรียนรู้จากการปฏิบัติ 4. ภูมิปัญญาชาวบ้าน 5. หลักอริยสัจสี่ 6. การสร้างวิทยากรกระบวนการ
การเรียนรู้ข้ามกลุ่ม	1. ไปดูงาน 2. กิจกรรมเพื่อนเยี่ยมเพื่อน 3. ตลาดนัดความรู้	1. ไปดูงาน 2. ตลาดนัดความรู้	1. ไปดูงาน 2. ประชุมกลุ่ม 3. ตลาดนัดความรู้
หลักสูตร	1. การปรับปรุงบำรุงดิน 2. การควบคุมแมลงโดยชีววิธี 3. การปรับปรุงพันธุ์ข้าว	IPM ประกอบด้วย 1. ดิน 2. แมลง 3. การตัดพันธุ์ข้าว	1. การปรับปรุงบำรุงดิน 2. การควบคุมแมลงโดยชีววิธี 3. การปรับปรุงพันธุ์ข้าว 4. การผลิตฮอร์โมน

ที่มา: จากการสังเคราะห์คุณลักษณะชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์

การจัดการความรู้ของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์

จากการสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มชาวนา และการสังเกตกิจกรรมของกลุ่มชาวนาอย่างมีส่วนร่วม พบว่าการจัดการความรู้ของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์ เป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนความรู้ของชาวนาในชุมชนนักปฏิบัติ ผลการศึกษาพบว่า มีรูปแบบการเรียนรู้โดยอาศัยรูปแบบการเรียนรู้โดยชาวนาเป็นศูนย์กลางตามหลักการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ การเรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้จากปฏิบัติจริงในแปลงนามีการเปรียบเทียบผลที่เกิดขึ้นซึ่งมีขั้นตอน ดังนี้

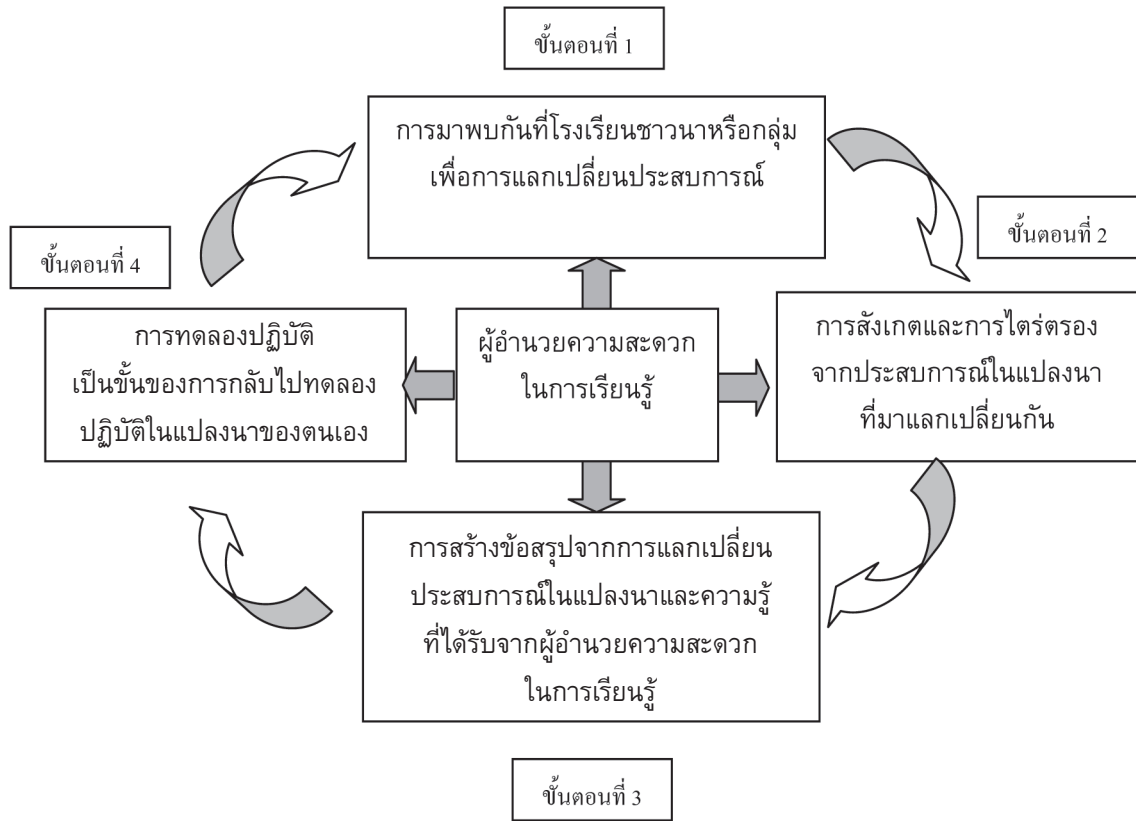
ขั้นที่ 1 การเรียนรู้เริ่มต้นจากการที่ชาวนามาพบกันที่โรงเรียนชาวนาหรือกลุ่มชาวนาเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้ (tacit knowledge) ที่อยู่ในชาวนาแต่ละคน จากการพูดคุยทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งการมาพบกันนั้นเป็นการนัดมาพบกันอย่างน้อยสัปดาห์ละ 1 ครั้ง

ขั้นที่ 2 หลังจากที่มีพูดคุยเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้ มีการลงแปลงนาเพื่อสังเกตการเปลี่ยนแปลงในแปลงนาและมีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน จาก (tacit knowledge) ไป (explicit knowledge) ในขั้นตอนนี้เป็นการพูดคุยเพื่อนำไปสู่การสร้างข้อสรุป

ขั้นที่ 3 ขั้นต่อมา มีการสร้างข้อสรุปจากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในแปลงนาและความรู้ที่ได้รับจากผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ การทดลองปฏิบัติ (explicit knowledge) ไปสู่ (explicit knowledge)

ขั้นที่ 4 ขั้นตอนนี้เป็นการกลับไปทดลองปฏิบัติในแปลงนาของตนเอง และนำผลมาพูดคุยในการเรียนรู้ในครั้งต่อไป (explicit knowledge) ไปสู่ (tacit knowledge) เป็นวงจรการเรียนรู้

จากขั้นตอนการจัดการความรู้ของชุมชนชาวนานักปฏิบัติสามารถสรุปได้ดังแผนภูมิที่ 1

ที่มา: จากการสังเคราะห์การจัดการความรู้ชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์

แผนภูมิที่ 1 แสดงขั้นตอนการจัดการความรู้ของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์

อย่างไรก็ตาม ขั้นตอนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นอยู่ที่ความเข้มข้นของแต่ละกลุ่มในการจัดกระบวนการเรียนรู้ การใช้กระบวนการทำซ้ำจนมีความชำนาญและบทบาทของผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ การที่มีผู้อำนวยการความสะดวกในการเรียนรู้ที่เรียนรู้ไปพร้อมกับกลุ่มชาวนา เพื่อดึงเอาศักยภาพหรือความรู้ที่มีอยู่ในตัวของชาวนาออกมา ซึ่งในที่นี้ผู้อำนวยการความสะดวกในการเรียนรู้ คือ ผู้ที่ทำหน้าที่ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับชาวนา

ในส่วนของผลของการจัดการความรู้ของชุมชนพบว่า ใน 3 กลุ่ม มีการลดการใช้สารเคมีได้สูง ทั้ง

ในเรื่องการปรับปรุงบำรุงดิน การควบคุมแมลงโดยชีววิธี และในเรื่องของการปรับปรุงพันธุ์ข้าว เมื่อเปรียบเทียบผลการเรียนรู้ทั้ง 3 ด้าน กลุ่มที่มีพื้นฐานทางด้านเกษตรอินทรีย์มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมได้ดีกว่ากลุ่มอื่นๆ ส่วนผลกระทบจากการเรียนรู้ของชุมชน พบว่ามีผลกระทบที่แตกต่างกันออกไป ในด้านที่เกี่ยวข้องกับความรู้สามารถทำได้ดี ส่วนวิถีคิดซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญที่กลุ่มสนับสนุนต้องการยังไม่สามารถที่จะดำเนินการได้ลุล่วง

อภิปรายผล (Discussion)

จากผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าคุณลักษณะของชาวนาในเรื่องเป้าหมายการเรียนรู้มีประเด็นที่ใกล้เคียงกัน คือ เรื่องการลดต้นทุนการผลิต เรื่องปัญหาสุขภาพ และเรื่องของสภาพแวดล้อม สอดคล้องกับ นันทิยา หุตานวัตร และ ณรงค์ หุตานวัตร (2547: 16-17) ที่อธิบายว่าเป้าหมายของกลุ่มชาวนาเกิดจากทุกข์ของชาวนาที่เผชิญอยู่ โดยเฉพาะเรื่องปัญหาทางด้านเศรษฐกิจเป็นปัญหาที่สำคัญของชาวนาทำให้ชาวนาไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ในส่วนการมีส่วนร่วมในการกำหนดเป้าหมาย พบว่า กลุ่มเปลือกนอกหรือสมาชิกทั่วไปจะเข้ามามีส่วนในการกำหนดเป้าหมายการเรียนรู้ไม่มากนัก ส่วนใหญ่เกิดขึ้นเฉพาะในกลุ่มแกนหลักของชุมชน ซึ่งชี้ให้เห็นว่าชาวนายังทำตามผู้นำและกลุ่มที่สนับสนุน เนื่องจากเชื่อมั่นว่าจะสามารถนำไปในทางที่สามารถจะพ้นทุกข์ได้ อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมที่แท้จริงตามแนวคิดของชุมชนนักปฏิบัติ ทุกฝ่ายต้องเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน เพื่อที่ทุกคนจะมีส่วนรับผิดชอบหรือเข้าใจในสิ่งที่ชุมชนร่วมกันทำ (Wenger, et al. 2002: 87)

ความเป็นชุมชนนักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์พบว่า สมาชิกของชุมชนชาวนาอาศัยอยู่ในพื้นที่ และในชุมชนเดียวกัน โดยความเป็นชุมชนเกิดจากกลุ่มชาวนาที่เผชิญปัญหาหรือทุกข์ การมีจุดศูนย์รวมในชุมชน เช่น วัดในชุมชน หรือกลุ่มที่ตั้งขึ้นก่อนแล้วและมีกิจกรรมร่วมกัน โดยลึกลงไปเห็นได้ว่าในชุมชนพบว่า มีความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติ และวัฒนธรรมเดียวกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้ชาวนาสามารถรวมกลุ่มกันได้ง่ายขึ้น ชี้ให้เห็นว่าความเป็นชุมชนนักปฏิบัติมีพื้นฐานของความเป็นชุมชนเกษตรกรรม ที่มีลักษณะของชุมชนตามกิจกรรมในสังคม และมี

ความสัมพันธ์ในสังคมในแนวนราบ (horizontal) (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536: 10-13) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดชุมชนนักปฏิบัติที่ให้ความสำคัญกับการมีปฏิสัมพันธ์เรียนรู้ร่วมกัน สร้างความสัมพันธ์และอยู่ภายใต้กระบวนการ พัฒนาความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งมีพันธสัญญาร่วมกัน และสมาชิกในชุมชนจะต้องมีปฏิสัมพันธ์อย่างสม่ำเสมอในประเด็นที่มีความสัมพันธ์ต่อเป้าหมายหลักการของชุมชน

แนวปฏิบัติของชุมชนชาวนานักปฏิบัติที่ใช้ในการเรียนรู้พบว่า ใช้วิธีการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมศักยภาพของชาวนาหลากหลายแนวทาง ชุมชนชาวนานักปฏิบัติแต่ละแห่งจะมีวิธีการเฉพาะของชุมชน ทั้งนี้เป็นเพราะแนวปฏิบัติของชุมชนขึ้นอยู่กับฐานคิดของชุมชนและผลลัพธ์ที่ต้องการของชุมชน (พูนลาภ อุทัยเลิศอรุณ, 2548: 36-37) อย่างไรก็ตาม แนวทางที่แต่ละชุมชนใช้ในการเรียนรู้ร่วมกัน คือ การเรียนรู้ของผู้ใหญ่ การเรียนรู้จากการปฏิบัติ และการเรียนรู้แบบค้นพบ ทั้งนี้เป็นเพราะชาวนาเป็นกลุ่มที่มีข้อจำกัดในการเรียนรู้ ทั้งทางด้านอายุและระดับการศึกษา การได้ลงมือปฏิบัติจริงจะทำให้กลุ่มนี้มีความสนใจที่จะเรียนรู้ และในการจัดกระบวนการเรียนรู้ผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญ โดยเฉพาะในเรื่องการจัดกระบวนการเรียนรู้ (process facilitator) ที่สร้างกระบวนการที่ทำให้ชาวนาเกิดแรงจูงใจที่ทำให้ชาวนามีความสนใจที่จะแลกเปลี่ยนความรู้ขึ้นในส่วนการเรียนรู้ข้ามชุมชนพบว่า เกิดขึ้นจากการไปดูงานและการเป็นพื้นที่ดูงาน ชี้ให้เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้ข้ามชุมชนเป็นการแบ่งปันความรู้ระหว่างชาวนา และระหว่างชุมชนพร้อมกัน และการไปดูงานเป็นการสร้างแรงบันดาลใจให้กับชาวนาอยากมาทดลองปฏิบัติ และการให้กำลังใจระหว่างชุมชนเพราะในขณะที่ชาวนาเริ่มเข้ามาเรียนรู้ในกลุ่มชาวนา

มักจะได้รับการล้อเลียน และเสียดสี เพราะปฏิบัติไม่เหมือนชาวนาโดยทั่วไป (เนาวรัตน์ พลายน้อย และคณะ, 2548: 22)

หลักสูตรที่แต่ละกลุ่มนำมาใช้ในการเรียนรู้ผลการวิจัยพบว่า มีจุดร่วมกัน คือ หลักสูตรการเรียนรู้ในเชิงเทคนิควิธีในเรื่องการควบคุมแมลงโดยชีววิธีการปรับปรุงบำรุงดิน และการปรับปรุงพันธุ์ข้าว ทั้งนี้เป็นเพราะว่า การจะลดต้นทุนในการทำนาข้าวจำเป็นต้องเรียนรู้วิธีการลดการใช้สารเคมีในการควบคุมแมลง การปรับปรุงบำรุงดินให้ดีขึ้นโดยไม่ใช้สารเคมี และวิธีการปรับปรุงพันธุ์ข้าวเอาไว้ใช้เอง ซึ่งเป็นหลักสูตรของทางโรงเรียนชาวนาโดยทั่วไปดำเนินการ อย่างไรก็ตาม หลักสูตรของแต่ละชุมชนมีความเข้มข้นและยากง่ายแตกต่างกันขึ้นอยู่กับให้ความสำคัญของกลุ่มชาวนา ความพร้อมของกลุ่ม และสภาพพื้นที่ ที่จะนำหลักสูตรไปใช้

ผลการเรียนรู้ในเรื่องความรู้ของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์พบว่า เป็นความรู้ในเชิงเทคนิคหรือการปฏิบัติ การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดหรือวิถีชีวิตเพื่อเดินไปสู่เป้าหมายที่แต่ละกลุ่มวางไว้ ยังไม่สามารถที่จะดำเนินการได้ ทั้งนี้เนื่องจากอาจเป็นผลเบื้องต้นหรือระยะแรกของชุมชนชาวนา การปรับเปลี่ยนที่ทางกลุ่มสนับสนุนต้องการเลิกใช้สารเคมีทั้งหมด และสามารถพึ่งตนเองได้อาจต้องใช้ระยะเวลามากกว่านี้ และนอกจากนั้นยังมีปัจจัยภายนอกที่มีต่อผลการเรียนรู้ เช่น ในบางชุมชนยังมีการใช้สารเคมีในบางครั้งเมื่อเกิดการระบาดของศัตรูข้าว เป็นเพราะเมื่อเกิดวิกฤติชาวนายังกลัวไม่ได้ผลผลิตเนื่องจากมีภาระค่าใช้จ่ายในครอบครัวที่จะต้องรับผิดชอบ

การจัดการความรู้ของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเพื่อนำความรู้ที่อยู่ในตัวชาวนา (tacit knowledge)

ออกมาเป็นความรู้ภายนอก (explicit knowledge) อาศัยกระบวนการแลกเปลี่ยนความรู้ของชาวนา ซึ่งเมื่อพิจารณาจากแนวคิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ โคลบ์ Kolb, D.A. (1984: 38) อธิบายว่า กระบวนการที่ความรู้ถูกสร้างขึ้นโดยกระบวนการเปลี่ยนผ่านของประสบการณ์ โดยผ่านทาง การศึกษาและการทำงาน ประสบการณ์จึงเป็นทุนที่ดี และผลลัพธ์ที่ดีของการเรียนรู้ โดยเริ่มจาก ประสบการณ์การเรียนรู้ (learning experience) การสังเกตและไตร่ตรอง (observe and reflect) การสร้างข้อสรุปและกรอบคิด (generalize and conceptualize) การทดลองและบูรณาการ (experiment and integrate) และเมื่อพิจารณาตามกรอบการสร้างความรู้ ของโนนากะ และทาเก-อูชิ Nonaka and Takeuchi (1995: 25) อธิบายว่ามีกระบวนการที่ไม่แตกต่างกัน คือ ขั้นตอนของการนำความรู้ออกมาจากตัวชาวนามาแลกเปลี่ยนกัน การสร้างความรู้จากความรู้ภายในและภายนอก การสรุปความรู้ การนำความรู้ไปทดลองปฏิบัติเพื่อเป็นความรู้ภายนอก อย่างไรก็ตาม การจัดการความรู้ของชุมชนชาวนา กระบวนการแบ่งปันความรู้ (sharing) หรือประสบการณ์ในการทำนาที่ชาวนาทุกคนในชุมชนต้องเข้าใจเพื่อที่บรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของการจัดการความรู้ เป็นลักษณะของวงจรการเรียนรู้ (spiral learning) ไม่มีที่สิ้นสุด นอกจากนั้น ผู้อำนวยการความสะดวกในการเรียนรู้ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการเข้ามาสร้างกระบวนการในการจัดการความรู้ให้กับชาวนา

ข้อเสนอแนะแนวทางในการจัดการกระบวนการเรียนรู้

การจัดการกระบวนการเรียนรู้ในระดับกลุ่มชาวนา พบว่า มีการจัดการกระบวนการเรียนรู้ ใน

หลากหลายรูปแบบแตกต่างกันตามแต่บริบทของแต่ละกลุ่ม ดังนั้น การจัดการเรียนรู้ ต้องมีการประยุกต์ใช้กระบวนการเรียนรู้ตามความเหมาะสมแต่ละพื้นที่ หรือการพิจารณาจากทุนในพื้นที่เป็นหลัก เช่น ปรชาชนชาวบ้าน ประเพณีวัฒนธรรม เป็นต้น นอกจากนี้ การจัดการกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพจำเป็นที่จะต้องใช้กระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง และมีผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ให้ชาวนาเข้ามามีส่วนร่วมทุกกระบวนการเพื่อที่จะทำให้ชาวนาเข้าใจและรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของกระบวนการเรียนรู้ และการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริงสามารถทำให้ชาวนาได้เรียนรู้ นำความรู้ที่ได้รับไปใช้ในชีวิตจริงได้ และเกิดการยอมรับจากกลุ่มชาวนานักปฏิบัติ

นอกจากนั้น หน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมส่งเสริมการเกษตร ควรให้การสนับสนุน และส่งเสริมการพัฒนาผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ ทั้งทางด้านจำนวนและทักษะความสามารถ โดยเฉพาะผู้อำนวยความสะดวกในกระบวนการเรียนรู้ (Process Facilitator) ในกลุ่มแกนนำชาวนา เนื่องจากเป็นกลุ่มที่มีทักษะความรู้ ความสามารถ และมีความตั้งใจอย่างจริงจัง มีศักยภาพพอที่จะเป็นผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้และชาวนาให้การยอมรับ โดยส่งเสริมแกนนำเหล่านี้ให้มีทักษะในการจัดการกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนนักปฏิบัติ

เอกสารอ้างอิง

กลุ่มโรงเรียนชาวนา ตำบลวัดดาว อำเภอบางปลาม้า.
วันที่ 4 กันยายน 2549. สัมภาษณ์.
กลุ่มโรงเรียนชาวนา ตำบลไร่รอด อำเภอดอนเจดีย์.
วันที่ 6 กันยายน 2549. สัมภาษณ์.

นันทิยา หุตานุกัฏ และ ณรงค์ หุตานุกัฏ. 2547. เกษตรกรรมยั่งยืน: กระบวนทัศน์ กระบวนการ และตัวชี้วัด. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน.

เนาวรัตน์ พลายน้อย และคณะ. 2548. **โครงการติดตามประเมินผลภายในและการถอดบทเรียน กระบวนการจัดการความรู้ เรื่องการทำนาข้าวในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของมูลนิธิข้าวขวัญ จ.สุพรรณบุรี.** สุพรรณบุรี: มูลนิธิข้าวขวัญ.

พูนลาภ อุทัยเลิศอรุณ. 2548. **ชุมชนแนวปฏิบัติ: การจัดการความรู้สายพันธุ์ใหม่ Cultivating communities of practice: a guide to managing.** กรุงเทพมหานคร: วีเลิร์น.

วิจารณ์ พานิช. 2549. **การจัดการความรู้ ฉบับนักปฏิบัติ.** กรุงเทพมหานคร: บริษัทสถาตาพับลิเคชั่น.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. 2536. **สังคมวิทยา: หลักการศึกษา วิเคราะห์ และปฏิบัติงานชุมชน.** ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ. 2550. **การวิจัยประเมินผลโครงการรณรงค์เพื่อลดอันตรายจากสารกำจัดศัตรูพืชในเกษตรกร.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.

Kolb, D.A. 1984. **Experiential Learning.** Englewood Cliffs, N J: Prentice Hall.

Nonaka, I. and Takeuchi, H. 1995. **The Knowledge Creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation.** New York: Oxford University Press.

Wenger, E. 1998. **Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity.** Cambridge: Cambridge University Press.

Wenger, et al. 2002. **Cultivating Communities of Practice.** Boston: Harvard Business School Press.

Dr. Chalot Glinubol received his Master of Education Degree in Population Education and Doctor of Philosophy in Population Education from Mahidol University. He is currently working at Provincial Health Office at Phetchaburi. His main interests are community learning and knowledge management.